

ROMANIKIELI ÄIDINKIELENÄ JA ROMANIKIELEN OPETTAMISESTA ÄIDINKIELENÄ

ÄIDINKIELISTÄ

Vaikka ensin tuntuukin hieman yllättävältä, äidinkieli ei ole selvä käsite. On ihmisiä, joille äidinkielen määrittely on ongelmallista: esimerkiksi romanit voivat aiheellisesti pohtia kysymystä, mikä tai mitkä ovat minun äidinkieleni. Tove Skutnabb-Kangas (1981) on erottanut neljä erilaista äidinkielen määritelmää. Hänen mukaansa äidinkieli voi olla

- kieli, jota ihminen on ensin oppinut puhumaan, eli äidinkieli sanan kirjaimellisessa merkityksessä
- kieli, jota ihminen osaa parhaiten
- kieli, jota ihminen käyttää eniten
- kieli, jonka ihminen kokee äidinkielekseen, joka erottaa hänet muiden kielten puhujista ja jonka arvoihin hän sitoutuu; kieli on tärkeä identiteetin tunnus.

Määrittelyistä seuraa, että käsitys äidinkielestä voi vaihdella ja ihmisellä voi olla kaksikin äidinkieltä. Enemmistölle romaaneista romanikieli on äidinkieli ensisijaisesti sanan neljännessä merkityksessä. Kutsun tällaista äidinkieltä identiteetin äidinkieleksi. Kielen kokemiseen identiteetin äidinkieleksi kytkeytyy huoli kielen elinvoimaisuudesta, esimerkiksi sellaiset kysymykset kuin kielen suhde ryhmän kulttuuriin, paljonko kielellä on puhujia ja millaisen yhteisön puhujat muodostavat, miten kieli on säilynyt ryhmänsisäisessä ja ryhmien välisessä viestinnässä, missä yhteyksissä sitä

käytetään ja miten siihen omassa yhteisössä ja yhteiskunnassa suhtaudutaan (ks. esim. Leiwo 2001). Se, miten puhujat kokevat kielensä äidinkieleksi ja millainen on kielen elinvoimaisuus, vaikuttaa vähemmistökielten ja uhanalaisten kielten opetusta koskeviin järjestelyihin ja kysymyksiin. Kielen säilyttämistä ja opettamista koskevat kysymykset liittyvät yhteen ja ovat luonteeltaan sellaisia, että moneen kysymyksen voi vastata vain kieliryhmän jäsen. Kielen uhanalaisuus ja kuoleminen ovat biologiaperäisiä metaforia, mutta kieli on sosiaalinen ilmiö, jonka käyttö ja säilyminen riippuu yhteisön tahdosta. Romanikielestä puhuttaessa romanien ja romanikielen opettajien on viime kädessä itse selvitettävä näkemyksensä äidinkielestään, sen tärkeimmistä ominaisuuksista ja kielen siirtämisestä seuraaville sukupolville.

ROMANIKIELI IDENTITEETIN ÄIDINKIELENÄ

Romanikielen osaaminen on tärkeä tai joillekin tärkein romanikulttuurin osa ja romanidentiteetin tunnus. Tällaisessa äidinkielikäsitelyssä korostuvat puhujan tunteet ja suhtautumiset: tämä kieli on minulle tärkeä, minulle arvokas, minulla on siitä hyviä muistoja ja kokemuksia ja se liittyy minun meihin: meidän perheeseen, meidän sukuun ja meihin romaneihin. Kielellä välitetään aina tietoa, mutta identiteetin äidinkieli, murre tai puhetapa yleisemminkin, toimii

▷

ensisijaisesti ryhmään kuulumisen rakentamiskeinona. Samalla kun omalla kielellä rakennetaan ryhmä eli »me», rakennetaan myös »he», ne, jotka eivät ole meitä. Tämä oman ryhmän erottaminen muista on ollut ja on edelleenkin romanikielen tärkeä tehtävä romanikulttuurissa.

Jos ajattelemme romanikieltä ensisijaisesti identiteetin kielenä, romanikielen säilyttäjä ja opettaja joutuu pohtimaan, mitä ovat ne »meidän» kulttuurimme piirteet, jotka me tahdomme säilyttää ja jotka erottavat meidät muista, »heistä». Ja heti seuraavaksi on mietittävä, miten nämä erottavat piirteet liittyvät kieleen ja mitkä kielen piirteet ja ominaisuudet ovat tärkeimmät ja arvokkaimmat. Tämä on myös käytännön kysymys monelle opettajalle: mihin käytän lyhyen opetusajan ja vähäiset vaikutusmahdollisuuteni, mitä haluan kertoa ja siirtää romaneista, romanikulttuurista ja romanikielestä seuraavalle sukupolvelle ja mikä herättää oppilaissa oman halun säilyttää kieli?

Romanikielen opetussuunnitelmaehdotuksessa romanikielen opetus kytketäänkin oman kulttuurin arjen ja juhlan tuntemisesta kaksoidentiteettiin ja kykyyn integroitua sekä romanien että valtaväestön yhteisöön. Omaan kulttuuriin kuuluvista asioista ja tavoista syntyvät ne kokemukset ja asenteet, jotka tekevät romanikielestä tärkeän romaneille ja juuri heille. Turhaan ei opetussuunnitelmassa myöskään puhuta kodin ja koulun yhteistyöstä. Kielen opetus alkaa kulttuurin oppimisesta kotona ja koulussa. Romanikulttuurin arvot luovat pohjan kielen opetukselle. Ne ovat ehkä välttämätön edellytys onnistuneelle kielen opetukselle: jos oppilas ei hyväksy romanikulttuuria, ei hän sitoudu opiskeluun eikä opi kieltäkään. Suomea ja englantia voi vastahankainen oppilaskin opetella, koska niistä on hänelle hyötyä. Toisin on romanikielen laita: romanikielen osaaminen ei paranna mahdol-

lisuuksia opiskella esimerkiksi tekniikkaa tai tietojenkäsittelyä.

ERILAISTEN PUHUJIEN JA ERILAISTEN OPIJOIDEN ÄIDINKIELESTÄ

Kun tietää, miten vaikeata on oppia vieraita kieliä, niin väistämättä herää kysymys, miten rakentaa romanikielen opetus lapsille, joista jotkut osaavat romanikielellä ehkä kertoa ja keskustella tavallisista asioista, jotkut vain irrallisia sanoja suomenkielisesä puheessa. Kaikille näille oppilaille romanikieli on äidinkieli termin identiteettiä korostavassa merkityksessä, mutta sen opiskelu on osalle kuin vieraan kielen opiskelua. Mikä on tässä tilanteessa olennaista opetuksessa ja samalla kielen säilyttämisesä?

Identiteetin äidinkielen opetuksessa tärkeintä on identiteetin rakentaminen ja tukeminen niin, että kaikki erilaiset puhujat saavat kokemuksia ja elämyksiä kielen käytöstä, että he voivat kokea osaavansa puhua kieltä. Romanikielen oppijat on saatava käyttämään kieltään ja löytämään keskustelunaiheita, jotka oppilaista ovat kiinnostavia tai jotka opettaja nostaa kiinnostaviksi ja joista voidaan puhua romanikielellä. Näin opetus tukee romanikielen ominaisuutta identiteetin äidinkielenä: se on kieli, josta minulla on hyviä kokemuksia, johon minä tahdon sitoutua, ei välttämättä parhaiten osaamani tai ensimmäisenä oppimani kieli.

Opetuksen keinot riippuvat tavoitteista. Jos ensimmäinen tavoite on myönteisten kokemusten rakentaminen identiteetin äidinkielen pohjaksi, opettajan ensimmäinen tehtävä ei keskusteluissa ole opettaa kieltä vaan toimia keskusteluissa ja kielenkäytössä apuneuvona ja oppaana, sanavarastona, merkityksistä neuvottelijana ja keinojen keksijänä, kun oppilaiden taidot loppuvat.

On lähdeittävä rohkeasti siitä, että oppilaat osaavat kieltä, vaikkakin hyvin eri tavalla. Vastaavasti on asioita, joita opettajan tulee varoa. Opettajasta ei saa tulla tuomaria, joka korjailee ja opettaa, mikä on väärin ja mikä oikein, miten kuuluu puhua, lausua kirjaimet, taivuttaa sanat ja rakentaa lauseet. Vaikka normit ja säännöt ovat välttämättömiä, sellaiset romanikielenkin opetussuunnitelman asiat kuin oikea ääntäminen, taivutuksen osaaminen ja lauseiden jäsentäminen on nähtävä identiteetin äidinkielen näkökulmasta: tärkeintä on onnistunut viestintä ja oman identiteetin kannalta tärkeän kielen osaamisen kokemukset. Jos normit, säännöt ja muodollinen osaaminen painotuvat liikaa, romanikielestä tulee opettajan ja koulun kieli, vieras kieli, jota oppilas käyttää ulkopuolisen oppijan roolissa ja jota hän ei osaa, ehkä myös kieli, josta jää ikäviä muistoja. Kielestä ei kehity ainakaan oman identiteetin äidinkieltä.

Pienten ja uhanalaisten vähemmistökielten opetukseen on kehitetty ohjeita ja opetusohjelmia (ks. esim. Reyhner ja Tennant 1995, Reyhner 1999) sen mukaan, kuinka monipuolisessa käytössä kieli on säilynyt ja miten opetus on järjestetty tai voidaan järjestää. Tiivistäen opettajien keskeisimmät ohjeet ovat (i) aitojen ja motivoivien keskustelunaiheiden rakentaminen, (ii) valtakielen välttäminen opetuksessa ja sen ilmausten korvaaminen oman kielen ilmauksilla niistä neuvottelemalla sekä (iii) kirjallisen kulttuurin rakentaminen mahdollisimman varhain. Tärkein ja ehdottoman välttämätön edellytys opetuksen onnistumiselle on kielen käyttö koulun ulkopuolella sukupolvien välisessä vuorovaikutuksessa. Näin kielen säilyttäminen ja opettaminen kietoutuvat yhteen kieliyhteisön asiaksi.

Kieli-identiteettiä rakentava opetus edellyttää, että kielen puhujat ovat suvaitsevia ja hyväksyvät puutteellisen kielitaidon, mutta heillä on pyrkimys kohti oikeaa

ja parempaa romanikieltä. Tämä pakottaa suvaitsemaan erilaisia oppijoita, erilaista osaamista, ääntämistä ja puhumista. Kielellinen suvaitsevuus on aikamoinen vaatimus, ja romanien pienessä yhteisössä paineet yhtenäisyyden ja suvaitsevuuden rakentamiseen ovat monin verroin suuremmat kuin suurissa puhujayhteisöissä. Kun yhteisö on pieni, kaikki voimat on saatava mukaan yhteiseen ponnistukseen.

ROMANIKIELI ÄIDINKIELENÄ MUUTTUVASSA MAAILMASSA

Maaailma muuttuu ja niin myös kielet. Kielet muuttuvat paitsi sanastoltaan, ääntämyseltään ja muodoiltaan myös käyttötehtäviltään. Romanikielen osalta erikseen mietittävä ongelma on, miten toisaalta säilyttää romanikieli romanien omana ja romani-identiteetin kielenä, mutta toisaalta varmistaa, että kieli kehittyy, sitä tutkitaan ja kehitetään esimerkiksi kirjalliseen käyttöön. Kielestä on myös oltava puhuttuja ja kirjoitettuja aineistoja kulttuurikontekstissaan, ei vain irrallisia kielenäytteitä, sekä sanakirjoja ja oppikirjoja, kuten muistakin kielistä.

Romanikielisen aineiston keruuta ja leviämistä ehkä helpottaa, kun muistaa, että on epätodennäköistä, että kovin monet ryhtyvät romanikieltä opiskelemaan, vaikka siitä olisi sanakirjoja ja kieliopeja täysin vapaasti saatavissa. Jos taas joku todella haluaa kieltä oppia ja tutkia, aineistoja, sanastoja, korpuksia ja puhuvia sanakirjoja löytyy ennemmin tai myöhemmin verkosta myös romanikielestä. Esimerkiksi tätä esitystä tehdessäni sain hakusanalla *romani language* Internetistä 6 799 kohdetta.

Tiedon leviäminen Internetissä, jolle emme mitään mahda, onkin nähtävä mahdollisuutena ja hyödynnettävä myös romanikielen opetuksessa niin hyvin kuin suinkin. Uusi digitaalinen tiedonvälitys avaa aivan uusia mahdollisuuksia romanikielen

▷

käyttöön. Tietoverkon, tekstiviestien ja puhelinten avulla hajallaankin asuvat kielten puhujat voivat olla jatkuvasti yhteydessä toisiinsa, ja sähköisessä verkossa pienet kielet voivat herätä henkiin aivan uudella tavalla. Näin puhujayhteisöt syntyvät virtuaalisesti uudelleen. Tässä on ehkä romanikielen säilyttämisen ja opettamisen suurin haaste: kieli on saatava verkkokäyttöön ja nuoret on houkuteltava verkkoon käyttämään sitä. Romanikielen teknistyessä ja siirtyessä tietoyhteiskuntaan myös kielen vetovoima ja houkuttelevuus nimenomaan nuorten näkökulmasta kasvaa. Tällaisesta kehityksestä löytyy myös vakuuttavia esimerkkejä. Esimerkiksi hawaijin kieltä on tallennettu ja sijoitettu Internetiin valtavasti kulttuurisen ja kielellisen identiteetin säilyttämiseksi. Tiedostojen rakentamisesta ja intiaanikielistä on verkossa aineistot, joita kielten opiskelijat ja tutkijat voivat käyttää ja jotka tukevat kielen säilymistä (ks. esim. Warschauer 1998, intiaanikielten korpusista esim. www.naaog.de, saamen kielten aineistoista esim. www.same.net).

PIENTEN ÄIDINKIELTEN TULEVAISUUDESTA

Maailman kielitilanne muuttuu kovaa vauhtia. Monet isotkin kielet ovat muuttumassa pieniksi kieliksi esimerkiksi tieteen ja talouden kielinä, ja englannin ylivalta näyttää jatkuvasti kasvavan. Englantia puhuu noin seitsemän prosenttia maailman väestöstä, mutta on arvioitu, että Internetissä noin 70 prosenttia teksteistä on englanniksi (Monroy Fonseca 2002). Monien pienten ja keskisuurten kielten olemassaolo on joutumassa uhanalaiseksi ja kielten määrän arvioidaan vähenevän nopeasti. Mutta pessimistisimmät ennusteet eivät ehkä koskaan toteudu, jos tietoverkot kehittyvät nykyistä vauhtia ja kielen puhujilla on tai he saavat tietotekniikan käyttöön. Internet on hal-

pa ja tehokas väline kieleen, kuvaan ja ääneen perustuvan kielitiedon levittämiseen, puhujaverkostojen rakentamiseen ja hajojen yhteisöjen kokoamiseen. Verkossa kielen hajooneet puhujayhteisöt on mahdollista koota uudelleen, ja viestintä toimii nopeasti ja tulee aina vain halvemaksi. Liekö pelkkä huhu, mutta Australiasta peräisin olevan väitteen mukaan eniten tekstiviestejä ei lähetetä englanniksi vaan tagalogin kielellä, jolla filippiiniläiset siirtotyöläiset kaikkialla maailmassa lähettävät halpaan yöaikaan tekstiviestejä toisilleen ja omaisilleen. Nopea ja kiinteä yhteydenpito on mahdollista, vaikka ihmiset asuvat eri puolilla maapalloa ja elävät eri aikavyöhykkeillä.

Saattaa olla, että romanikielestä ei ole apua tietotekniikan opiskelussa, mutta tietotekniikasta on apua romanikielen opiskelussa ja säilyttämisessä elinvoimaisena. Tietotekniikan avulla on mahdollista koota puhujia yhteen, rakentaa virtuaalinen kieliyhteisö, luoda kielelle uusia käyttötehtäviä, koota aineistoja kielen opettamisen avuksi ja nostaa kielen arvostusta. Nämä kaikki ovat keskeisiä tekijöitä, jotta kieli säilyy elinvoimaisena. Romanikielen opetuksen järjestäminen edellyttääkin monenlaista yhteistyötä: romaniväestön ponnistuksia kielen aineistojen keräämiseksi, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen työtä verkkotiedostojen rakentamiseksi ja opetusviranomaisten työtä romanikielen opetuksen järjestämiseksi yhteistyössä äidinkielen ja tietotekniikan opetuksen kanssa. ■

MATTI LEIWO

Kielten laitos, suomen kieli
40014 Jyväskylän yliopisto
Sähköposti: leiwo@jyu.fi

LÄHTEET

LEIWO, MATTI 2001: Suomen romanikielen asemasta ja huollosta. – *Virittäjä* 2001

- s. 281–290.
- MONROY FONSECA, MARCO A. 2002: Developing a framework for a minority language-based utility. – *web.media.mit.edu/~mmonroy/docs./MasterThesis*
- REYHNER, JON 1999: Some basics of indigenous language revitalization. – Jon Reyhner, Gina Cantoni, Robert N. St.Clair & Evangeline Parsons Yazzie (toim.), *Revitalizing indigenous languages* s. V–XX . Flagstaff, AZ: Northern Arizona University. [http://jan.ucc.nau.edu/~jar/RIL_Intro.html]
- REYHNER, JON – TENNNAT, EDWARD 1999: Maintaining and renewing native languages. – *Bilingual Research Journal* 19/2 s. 279–304. [<http://jan.ucc.nau.edu/~jar/Main.html>]
- Romanikieli äidinkielenä. Peruskoulun ope-
tussuunnitelman perusteiden luonnos
17.9.2002. – *www.oph.fi*
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1981: *Tvåspråkighet*. Lund: LiberLäromedel.
- WARSCHAUER, MARK 1998: Technology and indigenous language revitalization: Analyzing the experience of Hawai'i. – *Canadian Modern Language Review* 55/1 s. 140–161. [www.gse.uci.edu/markw/revitalization.html]